

Рощина Л.О.

Соціальна допомога в українських сільських громадах (сер. XIV – сер. XVIIст.)

В Україні маємо багатий історичний досвід соціальної роботи в сільській громаді, який формувався впродовж кількох століть. Більшість традицій та форм такої роботи збереглась і донині, набувши більшого вдосконалення. В період незалежності України створено різноманітні соціальні служби, які реалізують соціальні програми у різних спільнотах. Діяльність сучасних фахівців соціальної сфери, на наш погляд, має базуватись на знанні історичних витоків добродійної роботи українських громад, адже більша частина напрямлень цієї роботи залишається актуальною і в наш час.

В середині XIV – середині XVII ст. більшість населення українських земель проживало в сільській місцевості. Населення об'єднувалось в сільські громади. На чолі громади стояв “старець”, “отаман”, або “староста”, а при ньому громадська рада, “добрі люди” або “мужіє”. Старосту або раду обирали на рік. Громада відповідала за сплату податків та видання злочинців. Старець з “добрими людьми” мав право суду, який відбувався на громадському вічі, так званім “копа”, тому суд називався “копний суд”. Деякі громади на підставі привілеїв були вилучені з адміністрації панських і навіть державних урядників [1, 357].

Зазвичай копа збиралась у спеціальних місцях (коповищах) в певний час, найчастіше при проведенні релігійних свят. Суддями були 10 – 12 чоловік. На зборі копи були присутніми старці та представники державної або поміщицької адміністрації (возний), які слідкували за правильністю виконання норм копного права. Надзвичайна копа збиралась на випадок убивства, підпалення, нападу. Той, кого образили, піднімав гвалт, і всі мали бігти до місця злочину, де і відбувалась копа (копний суд). Якщо злочинцю вдавалося втекти, вся копа йшла по гарячому сліду. Рішення копи не підлягало апеляції і виконувалось відразу (в тому числі смертна кара).

Сільські громади на українських землях відігравали значну роль як органи місцевого самоврядування по профілактиці бідності, допомоги нужденним у боротьбі з проявами соціальної патології тощо. Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства та регулювала всі аспекти його життєдіяльності. В сільській місцевості, де мешкала більша частина населення Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, питання соціальної допомоги нужденним регулювались інструкціями місцевих сеймиків та постановами сейму Речі Посполитої. Одним з основних став акт, який забороняв бездомним хлопам перехід з місця на місце. Про них мали

подбати господарі. Кількість бідних зростала в голодні роки. Значною залишалась допомога нужденним у формі милостині, яка була шляхом порятунку (згідно з християнською релігією). Крім того, люди вірили, що коли їх спіткає біда, їм допоможуть так само, як вони допомагали нужденним. Роздачею милостині супроводжувались свята та поховання, а також поминки [2, 330].

У справі профілактики бідності продовжувала використовуватись “толока” – виконання господарських робіт членами общини в господарстві одного з селян (старців, вдов та малолітніх сиріт). Людей часто збирали для швидкого збору хліба, будівництва оборонних споруд, фортець, мостів чи доріг. Згідно неписаних законів моралі, при виконанні толоки жодна з сторін не брала на себе зобов’язань, але той, хто отримав допомогу, при необхідності мав відповісти тим самим. Форми толоки були самими різними: навозна, дровяна, будівнича, сінокосна, збиральна. Общинна допомога також надавалась при надзвичайних ситуаціях: пожежа, масове захворювання скоту, повінь. За допомогу не платили, проте по закінченню робіт щедро пригощали, влаштовували ігри та танці. Кожне нове покоління сприймало толоку як необхідність, тому вона тривала навіть у ХХст.

Серед традиційних форм взаємодії членів громади між собою і з членами сусідніх громад були храмові свята – день посвяти діючої церкви. До цього свята готувалися всі односельці як до своєрідної форми громадського огляду та гостинності. В цей день любий перехожий, який завітає до будь-якої оселі, мав бути гостинно прийнятий та почастинований стравами. Тому громада дбала, щоб у цей день біля кожного двору була особлива чистота. Для бідних сімей виділялися кошти на те, щоб привести в порядок оселю та дворище. Ці традиції продовжують зберігатися до нашого часу. Більше того, можна навіть говорити про те, що вони дали життя таким новим формам соціальної роботи в умовах територіальної громади, як День міста, День довкілля, Свято вулиці тощо [3, 20]. Не забувала громада про своїх бідних односельців під час великих релігійних свят. Звичай збирати продукти під час освячення паски для нужденних був започаткований саме в сільських громадах. На свято Миколая з громадських фондів виділялися гроші на придбання одягу та солодощів для дітей-сиріт.

Роль общини як органу місцевого самоврядування на селі по профілактиці бідності, допомоги нужденним і в боротьбі з проявами соціальної паталогії у XIV – XVII ст. значно зросла. Ще з часів Київської Русі збереглося поважне ставлення до старців. Поступово визначилися основні форми общинного призначення старців: почергове кормління по хатах, віддача нужденного на повне утримання одного з членів сільської общини, видача допомоги (в основному “натурою”), спеціальне виділення землі по рішенню сільської общини (“косячки” для заготівлі сіна), відправка старців в богоугодні заклади тощо. Багато з форм общинного призначення старців відносилось і до дітей (почергове годування сиріт у сім’ях, віддача

прийомним батькам, обцинне призрєнїє “вихованця”, котрий мав господарство вїд померлих батькїв). У бїльшостї сїл створювалися сирїтські ради чи призначався сирїтський суддя, якї мали дбати про сирїт та вдїв. В окремих громадах навїть створювався фонд убогих та сирїт, з якого видїлялися кошти на допомогу нужденним. Не останнє слово громада мала й при призначеннї опїкунїв для сирїт. Основним критерїєм для визначення опїкунства вважалися не лише родиннї зв'язки, а й умїння вести господарство, щоб зберїгати і примножувати спадок сирїт. Якщо, на думку громади, опїкун не справлявся зї своїми обов'язками, сирїтська рада порушувала питання про його заміну [4, 23].

Сїльська громада також опїкувалася освїтою пїдростаючого поколїння. Учителїв оплачувала громада і, в окремих селах, двїрський маєток. Для керївництва шкїльним фондом обиралася шкїльна рада, що вела нагляд за вчителями і органїзацїєю навчального процесу. До складу ради входили представники церкви, переважно священник, представники школи – директор або найстарший за вїком вчитель і представники громади, котрї вибиралися громадською радою у кїлькостї вїд двох до п'яти чоловїк. Вимагалася, щоб раз на мїсяць вчителї звїтували перед шкїльною радою про стан справ у школї, вїдвїдування учнями занять. За невїдвїдування чи їншї порушення, що їх допускали учнї, представники ради могли накласти стягнення на батькїв чи опїкунїв [3, 25].

Сїльська громада несла вїдповїдальнїсть за дотримання моральних норм поведїнки односельчан. Вона мала турбуватися, щоб ночами люди не вешталася по селу, щоб батьки та опїкуни посилали своїх дїтей до школи і в церкву, а вчителї належно виконували свої обов'язки, щоб були шанованї недїлї та свята. Танцї у свята могли починатися пїсля вечїрнього богослужїння. На забавах мав бути спокїй і порядок, за що вїдповїдав господар двору, на якому проходила забава. Штрафи за порушення цих приписїв йшли у фонд убогих громади. Чїткї вимоги ставилися до громадської старшини в питаннї запобїгання пияцтву. Корчми і шинки, як правило, розташовували ближче до окраїни села. Вони мали закриватися о десятїй годинї вечора. Громада також користувалася правом видалення з села осїб, котрї своїм способом життя викликали порушення певних моральних норм [5, 67].

Отже, сїльську громаду по праву можна вважати однїєю з перших їнституцїй соцїальної роботи на українських землях. Вона не тїльки наглядала за порядком на селї та чинила суд, а також дбала про немїчних, нужденних, сирїт та вдїв, опїкувалася вихованням та освїтою пїдростаючого поколїння, боролася з проявами соцїальної патологїї на селї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полонська-Василенко Н. Історія України-Русї. Т.1. – К.: Либїдь, 1993. – 588с.
2. Григорьев А.В. История социальной работы до н. XXв. – Минск: ТетраСистемс, 2006. – 462 с.
3. Безпалько О.В. Соцїальна робота в громадї. – К.: Центр навчальної лїтератури, 2005. – 170 с.
4. Горїлий А.Г. Історія соцїальної роботи в Українї. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 68с.
5. Основи соцїальної роботи / За ред. Н.Бондаренка, І.М. Григи. – К., 2004. – 174 с.